

Recenzija

Aistė MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ

Apie Stasį ir Danielą Lozoraičius amžininkų akimis

Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai, sud. A. Petraitytė-Briedienė, Vilnius: Versus aureus, 2015, 224 p.

Pernai dienos šviesą išvydo knyga, skirta vienai iškiliausių porų, visuomenės veikėjų, savo gyvenimą paskyrusių Lietuvai – Danielai ir Stasiui Lozoraičiams. Knygos leidimą parėmė Lietuvos Respublikos ambasada Italijos Respublikoje bei keliolika garbių užsienio ir vietos lietuvių šeimų.

Apie Lozoraičius kalbama ir rašoma nemažai. Kas buvo šie iškilūs žmonės? Stasys Lozoraitis (1925–1994) – žymus išeivijos veikėjas, diplomatas, politikas, gimė Berlyne diplomato Stasio Lozoraičio, kuris tuo metu dirbo Lietuvos pasiuntinybėje, ir žymios visuomenės veikėjos bei pedagogės Vincentos Matulaitytės-Lozoraitienės šeimoje. 1935–1939 m. mokėsi M. Pečkauskaitės gimnazijoje Kaune. 1943 m. Romoje baigė vokiečių gimnaziją, po to studijavo Romos universiteto Teisių fakultete. 1970 m., kai mirė tėvas, pradėjo eiti Lietuvos atstovo pareigas prie Šv. Sosto, vėliau nuo 1983 m. dešimtmetį dirbo Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone, 1991–1993 m. – nepaprastasis ir įgaliotasis Lietuvos ambasadorius JAV.

1993 m. kandidatavo Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose, kuriuose gavo 38,1 % balsų (prezidentu tuomet tapo Algirdas Brazauskas, buvęs LKP CK pirmasis sekretorius). Vėliau ėjo ambasadoriaus pareigas Italijoje. Lozoraitis labai aktyviai dalyvavo Lietuvos valstybės atkūrimo bei įtvirtinimo darbuose. Lozoraičio gyvenimo draugė – žmona Daniela D'Ercole Lozoraitis

(1941–2010) italė, kilusi iš turtingos aristokratų giminės. Daniela dirbo viešųjų ryšių srityje. Turimi ištekliai leido jai atsidėti mėgstamai veiklai, mecenatystei. Labai reikšmingas buvo jos rūpestis Lietuvos Respublikos pasiuntinybėmis / ambasadamis Vašingtone ir Romoje. Lozoraitienė buvo jų finansinė rėmėja. Danielos dėka į Lietuvą atvežti itin svarbūs lietuvių diplomatijos istorijai archyvai, ji rėmė diplomatijos¹ ir tarptautinių santykių

studijų programą, jos studentus VDU. Daniela ir Stasys Lozoraičiai siekė bendro tikslo: „Padaryti viską, kad būtų atkurta Lietuvos nepriklausomybė“ (p. 88), jie visada buvo greta. Tad nestebina knygos sudarytojos

pasirinkimas rodyti ne tik Stasio, bet ir Danielos, jo bendramintės, asmenybę. Iš tikrųjų istorijoje žymių vyrų žmonos dažnai būna nepelnytai užmirštos ar lieka vyro šešėlyje. Todėl sprendimas atskleisti abiejų paveikslus greta yra netradicinis.

Knygoje *Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai* nerasime sausų biografijų ir veiklos aprašų, čia nėra ir nuoseklios, mokslinės jų gyvenimo ir darbų analizės. Tai knyga apie Lozoraičius amžininkų, t. y. žmonių, kurie arčiau juos pažinojo kuriame nors gyvenimo etape, akimis. Apie Lozoraičius išgirstame „kitų lūpomis“ – ar tai būtų gimnazijos bendramokslė Raminta Kairiukštytė-Augustaitienė, ar privatus mokytojas, iš arti matęs Stasio vaikystę, profesorius Eduardas Budreika, ar Danielos draugė profesorė Vaiva Lesauskaitė. Knygoje publikuojama iš viso 18 šaltinių (tiesa, jie nenumeruoti). Pokalbius užrašė šios knygos sudarytoja ir Lozoraičių palikimo tyrėja Asta Petraitytė-Briedienė. Publikuojami interviu daryti 2000–2014 m., t. y. 14 metų. Tai liudija apie knygos sudarytojos ilgametį mokslinį susidomėjimą Lozoraičiais.

Čia recenzuojamoje knygoje pateikti šaltiniai atskleidžia Lozoraičių asmenybes įvairiausiais rakursais – atsiminimai, liudijimai lyg iš mažų spalvotų akmenėlių susideda į margą Lozoraičių gyvenimo mozaiką. Kai kurie mozaikos akmenėliai mažesni (pvz., Nerijos Kasparas, Arvydo Barzduko ar prof. Alfredo Ericho Senno atsiminimai užima vos po pusę puslapio, epizodiški), kiti – ilgesni. Papildomų atspalvių knygai suteikia Danielos 1992–1994 m. rašyto dienoraščio ištraukos bei paties Lozoraičio pasakyta kalba (iškilmingas žodis), tartas per giminės susitikimą Kaune. Šis tekstas, anot sudarytojos, „atskleidžia pamatines visos Lozoraičių šeimos vertybes, paties S. Lozoraičio fundamentines nuostatas, požiūrį į Lietuvą, tautą, tikėjimą ją“ (p. 10). Visi šaltiniai, išskyrus

Danielos dienoraštį, kuris jau buvo ne kartą skelbtas, publikuojami pirmą kartą.

Taigi ši knyga – šaltinių publikacija. Įprasta, kad dažniausia istorikai publikuoja rašytinius šaltinius (pvz., įvairius dokumentus, protokolus, ataskaitas). Recenzuojamoje knygoje publikuojami kiek kitokie šaltiniai, priklausantys skirtingoms kategorijoms (pasakyta kalba, prisiminimai, interviu, pokalbiai ir dienoraštis). Prisiminimai gali būti užrašomi istoriko arba paties žmogaus. Didelę reikšmę turi, kiek praėjo laiko, koks prisiminimų autoriaus santykis su vienu ar kitu įvykiu, koks jo išsilavinimas, patirtys. Kitas atvejis – žodinė (sakytinė) istorija, kai praeities įvykiai, prisiminimai apie asmenį užrašomi interviu metodu, kai tyrėjas kalbina informantus, siekdamas gauti jam rūpimą unikalų informaciją, dažniausia pagal specialų klausimą, pasirengęs pokalbiui iš anksto. Kokie šių šaltinių trūkumai? Kuo daugiau laiko praeina tarp įvykio ir jo papasakojimo momento, tuo tikėtinesnė gausaus „trikdžių“ įsiterpimo tarp įvykio – liudininko (pasakotojo) – klausytojo (istoriko) galimybė². Dienoraščio atveju to nėra. Dienoraštis – unikali to meto, „tos dienos“ refleksija, todėl daug patikimesnė, tikslesnė, nepamiršta. Kaip sako ir viena iš Lozoraičių bičiulių Angelė Bailey: „Gailiuosi, kad tuo metu nerašiau jokių dienoraščių, kažkaip naiviai tikėjau, kad to, kas vyko, nebus galima pamiršti. Deja, kai ką pamiršau, nes istorijos tėkmė padaro savo“ (p. 179).

Recenzuojamoje knygoje pateikti panašūs šaltiniai vadinami kiek skirtingai: pokalbiai ir prisiminimai. Žinoma, skaitytojui turbūt nėra svarbu, kaip įvardijamas vienas ar kitas šaltinis, tačiau vertinant knygą kaip šaltinių publikaciją norėtusi tikslumo, nes kai kur pažvelgus į „pokalbį“ randame ištisą tekstą, kur nematyti jokio tyrėjo įsikišimo klausimais (pvz., „Pokalbis su Šarūnu Adomavičium“, „Pokalbis su Nerija Kasparas“ ir kt.). Kita

vertus, žvelgiant į nuoseklius, analitinius, kartais ir citatomis iš spaudos pajvairintus (pvz., Danutės Vaičiulaitės-Nourse) „prisiminimų“ tekstus neaišku, ar juos užrašė knygos sudarytoja, ar pats prisiminimus išgyvenęs žmogus, o jeigu taip, tai ar paragintas knygos sudarytojos, ar buvo jam pateikti kokie klausimai. Bet ko gero didžiausias knygos trūkumas – nėra nors trumpos biografinės informacijos (amžius, statusas ir pan.) apie žmones, pateikusius prisiminimus ir dalyvavusius pokalbiuose, apie jų ryšius su Lozoraičiais. Tiesa, kai kas trumpai paminėta įvade, tačiau ne apie visus informantus. Tai kiek stebina, nes apie kitus knygos tekstuose minimus asmenis išnašose pateikiama išsami ir reikalinga informacija, komentarai.

Pažymėtina, kad knygos sudarytoja pasirinko labai patrauklų, skaitytojui patogų knygos rėmą. Tai nėra tik tradiciška tokio pobūdžio leidinių struktūra: įvadas ir „pliki“ šaltiniai, sausi komentarai. Šioje knygoje Petraitytė-Briedienė patraukia skaitytoją gražiu ir šiltu įvadu, kuriame pristato leidinio sudarymo principus, išvardija žmones, pateikusius atsiminimus ar savitas įžvalgas apie Lozoraičius ar vieną iš jų. Vėliau seka interviu ar prisiminimų žiupsnelis ir vėl įterpiamas sudarytojos skyrelis, tarsi jungtis su kitais šaltiniais. Toliau – vėl šaltiniai. Taigi visa knyga tarsi pynė, supinta iš trumpų intarpų, „įvadų“ į atskirą Lozoraičių gyvenimo etapą ir autentiškų šaltinių – prisiminimų, pokalbių, iliustruojančių vieną ar kitą laikotarpį (jie pateikiami skirtingais šriftais).

Lozoraičio gyvenimo istorija su įterpiamais šaltiniais pasakojama chronologiškai – pradėdant nuo Lozoraičių giminės šaknų, mokslo metų laikotarpio Kaune ir Romoje, diplomatijos veiklos Vašingtone iki apsisprendimo kandidatuoti Lietuvos Prezidento rinkimuose ir pačios rinkimų kampanijos, ligos, mirties bei Danielos išgyvenimų. Taigi iš šių įvairių epizodų skaitytojas gali pajusti

Lozoraičių personalijas, jų veiklos pagrindinius momentus, sutuoktinius supusią aplinką. Apie Danielos gyvenimą skaitytojas sužino kiek mažiau, tačiau gal net ryškiau, spalvingiau (ypač iš Jurkevičių prisiminimų, p. 196–206). Nekalbama apie jos vaikystę, jaunystę ar mokslo metus, Danielos istorija skaitytojui prasideda tik nuo pažinties su Lozoraičiu (beje, gana netikėtos) ir didele dalimi svarbi tiek, kiek ji susijusi su Lozoraičiu ir Lietuva. Pokalbiuose ir atsiminimuose Daniela atgyja kaip „ambasadoriaus žmona, globojanti, žinoma, vertinama, svarbi“ (p. 212), o tuo pačiu „santūri, kukli ir visiems artima“ (p. 88). Nemažai prisiminimų skirta Lozoraitienės pasišventimui įamžinti vyro atminimą įvairių kultūrinių, akademinų projektų Lietuvoje rėmimu.

Prisipažinsiu, pavarčiusi šią knygą, pirmiausiai ėmiausi skaityti apie 1992–1993 m. laikotarpį, Lozoraičių atvykimą į Lietuvą ir Prezidento rinkimų kampaniją. Visa tai atspindi interviu su atsargos majoru Gediminu Reutu, taip pat Danelės Bieliauskaitės-Vidutienės ir, be abejo, pačios Danielos Lozoraitienės rašytas dienoraštis. Daniela prisimena niūrų ir šaltą „Draugystės“ viešbutį, kambarį kaip „ledainę“, neaiškią nelegalaus verslo „ryklių kompaniją“ viešbučio restorane („kur orkestras groja per garsiai, žmonės kalba per garsiai, ant stalų gausybė butelių“, p. 158), ir iš kitos pusės įtemptas ir pakylėtas Stasio Lozoraičio keliones po Lietuvą, žmonių palaikymą organizuojant pirmąją Prezidento rinkimų kampaniją („spontaniškai susidarė grupės jo rėmėjų, kurie ėjo nuo durų iki durų, parengė gatvėse stalus, kad būtų renkami parašai jo labui“, p. 163). Ne retam skaitytojui šie vaizdai ko gero artimesni ir sukelianys daugiau emocijų, nei Romos, Vatikano ar Vašingtono laikotarpio aprašymai, nes paliečia emociškai, nes patys dar kažkiek pamenam tuos laikus. Tuo metu buvau antrakursė studentė. Atsimenu, kai vienos bendramokslės mamos

paraginti su keliais kitais VDU studentais važiavome į Varėnos rajoną agituoti už Stasį Lozoraitį, kaip ėjom per kaimo namus, bandėm kalbėtis su žmonėmis. Jautėm viltį, ir tuo pačiu didelį netikėjimą. Panašiai šį laikotarpį aprašo ir Daniela: „žinau, kad niekada negalėsiu pamiršti tų dienų, tų tarpusavyje panašių veidų, klausimų, kurie iš esmės visą laiką tie patys, vilties ir kartais įtarumo, kurie visada yra tolygūs“ (p. 165). Vasario 14 d. tapom oficialiais rinkimų stebėtojais Dainavos girios apsuptame Darželių kaime. Išliko užsirašyti rinkimų rezultatai šioje apylinkėje: 12 – negaliojančių balsavimo biuletenių, 190 – už Brazauską, 140 – už Lozoraitį. Buvo liūdna. O štai Danielos Lozoraitienės dienoraštis: „1993 m. vasario 16 d. Žaidimai baigti. Laimėjo Brazauskas su 60% jam atiduotų balsų. <...> Lietuva šiandien yra kaip ligotas žmogus, kuris neturėjo pakankamai drąsos pasikliauti nauju gydytoju, galinčiu jį išgydyti. Lyg būtų apimta Stokholmo sindromo, dar įtakoje tų, kurie yra kalti dėl visų blogybių ir nelaimių. <...> visada atsiminsiu šių apleistų ir šaltų laukų, kuriuos pravažiavome, liūdesį, dabar neįtikėtiną ir nepriimtina atsilikimą, apleidimą skurde ir tuo pačiu metu orumą ir viltį, kuri vienu momentu, deja tik vienu momentu, nušvietė tamsą“ (p. 165). Stasys Lozoraitis daugeliui liko Vilties Prezidentas.

Labai svarbi knygos struktūrinė dalis – Lozoraičių, o ypač Stasio gyvenimo akimirkos nuotraukų pavidalu įterptos į pasakojimus. Visos 103 nuotraukos sudėliotos chronologiškai, nuosekliai: nuo ankstyvos Stasio vaikystės mylinčių tėvų ir senelių apsuptyje, mokyklos, jaunystės dienų iki aktyvios visuomeninės veiklos momentų, rinkimų kampanijos Lietuvoje, Lozoraičio atminimo įamžinimo renginių. Nuotraukose greta Lozoraičio – ir ištikima bendramintė, visada elegancija spinduliuojanti Daniela. Anot atsiminimų autorių, tai buvo „žavingi žmonės“ (aišku, turima galvoje ne tik išore,

bet ir vidumi). Atskirą nuotraukų grupę sudaro Lozoraičių namų Romoje vaizdai (fotografas Corinto Marianelli). Čia matyti namai, kurie buvo kaip užuovėja visiems lietuviams. Ant sienų kabo Lietuvos kunigaikščių portretai, Lietuvos žemėlapiai, simboliai. Šie vaizdai ypač dera su knygoje pateiktais Jurkevičių šeimos prisiminimais, ypač tuo metu dar vaiko Simono Jurkevičiaus pastebėjimais apie Lozoraičių namus: „man pasirodė tarsi patekau į filmą. Praėjus aukštus juodus metalinius vartus, atsivėrė kiemas su palmėmis, bananmedžiais ir kitais, man iki tol nematytais augalais. <...> Kuomet įėjau į tuos puikius namus <...> man pasirodė tai tarsi didelis muziejus – sienos mirgėjo nuo senoviškų renesansinių paveikslų, ant kiekvieno antikinio baldo stovėjo skulptūrėlės, meno dirbiniai ir kiti miniatiūriniai daiktai. Kiekvienas to namo kampelis turėjo kažką ypatingo, neįtikėtino <...> nieko neliesdamas apžiūrindavau kiekvieną kampelį – man viskas buvo labai įdomu. Nudžiugdavau, kai kur nors pastebėdavau lietuviškas detales – knygas, nuotraukas su Lietuvos vaizdais, gintaro skulptūrėles“ (p. 204). Kaip galima pastebėti, knygos sudarytoja taikliai derino atsiminimų tekstą ir nuotraukas, taip atskleisdama įvairiapusį Lozoraičių ir jų aplinkos paveikslą. Nors pati Petraitytė-Briedienė įvade leidinį pavadina „knyga-albumu“, vis tik albumui norėtusi didesnio formato ir geresnės kokybės nuotraukų. Kai kurios Stasio Lozoraičio nuotraukos portretinės, meniškos, labai norėtusi žinoti ir jų autorius. O gal čia fotografavo Daniela? Gaila, kad prie daugumos nuotraukų nėra nurodyta autorių (iš tikrųjų radau tik du), daugeliu atveju nėra ir vietovių, datų. Ko gero nepavyko jų identifikuoti?

Pabaigai norisi pastebėti, kad aptariama knyga sudaryta su didele meile šviesioms Stasio ir Danielos Lozoraičių asmenybėms. Tiek įvadas, tiek intarpai tarp publikuojamų šaltinių, parašyti šiltai, paprastai, nuoširdžiai ir

tuo pačiu informatyviai, remiantis archyvine medžiaga. Knygoje iš trumpų atsiminimų ir interviu fragmentų išryškėja dvi didžios, kilnios ir stiprios asmenybės, apie kurias žinojome ko gero per mažai. Leidinys skirtas ne tik istorikams, kaip šaltinis ar įvadas į būsimą monografiją, bet ir plačiajai visuomenei, kuri dar neužmiršo „Vilties Prezidento“, siekusio prikelti Lietuvą.

Nuorodos

- ¹ Tvirbutas S., Labiausiai jai skaudėjo širdį dėl Kauno, *Kauno diena*, 2012, sausio 28 d.; Petraitytė-Briedienė A., Visada kartu: Daniela ir Stasys Lozoraičiai, *Oikos*, 2014, nr. 1 (17).
- ² Švedas A., Sakytinės istorijos galimybės sovietmečio ir posovietinės epochos tyrimuose (atminties kultūros ir istorijos politikos problematikos aspektas), *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, t. 26.